
**ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО.
ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА**

УДК 340.12:342

О. Г. Козинець, к. і. н., доцент,
А. О. Хименко, студентка**ФОРМА ДЕРЖАВИ У ВЧЕННІ АРИСТОТЕЛЯ**

Анотація. На основі аналізу трактату «Політика» у статті досліджено особливості поглядів Аристотеля на найкращу форму держави. Встановлено, що Аристотелівська концепція держави являє собою політичне спілкування людей, які є вільними та рівними, однаково матеріально забезпеченими на середньому рівні. Як результат, політія передбачає всезагальне благо шляхом досягнення кожним громадянином щастя.

Ключові слова: Аристотель; «Політика»; форма держави; поліс; демократія; право.

Е. Г. Козинец, к. и. н., доцент,
А. А. Хименко, студентка**ФОРМА ГОСУДАРСТВА В УЧЕНИИ АРИСТОТЕЛЯ**

Аннотация. На основе анализа трактата «Политика» в статье исследованы особенности взглядов Аристотеля на лучшую форму государства; философ был одним из первых, кто классифицировал формы государственного правления. Установлено, что Аристотелевская концепция государства представляет собой политическое общение людей, которые свободны и равны, одинаково материально обеспечены на среднем уровне. Таким образом, полития предусматривает всеобщее благо путем достижения каждым гражданином счастья.

Ключевые слова: Аристотель; «Политика»; форма государства; полис; демократия; право.

О. Н. Kozynets, Candidate of Historical Science,
Associated Professor,
А. О. Khymenko, Student**FORM OF STATE IN THE DOCTRINE OF ARISTOTLE**

Abstract. On the analyses basis of "Politics" treatise the peculiarities of Aristotle's views of the best state form are surveyed in the article. He was one of the first to classify the state forms of ruling. It is stated that Aristotle's state conception is the political people's communication who are free and equal, and also are financially equally provided on the middle level. So, politia is a universal welfare through achieving happiness by every citizen.

Keywords: Aristotle; «Politics»; the form of the state; policy; democracy; law.

Актуальність теми дослідження. У V–IV ст. до н.е. у Стародавній Греції зароджується політична думка, яка заклала початок більш ґрунтовного осмислення поняття держави та пошуку найкращої її форми. Класифікація форм державного правління, яку розробив Аристотель, вплинула на подальший розвиток політичної та юридичної науки в майбутньому, як у середні віки, так і в новий і новітній час. Подальше вивчення державності базувалося на класифікації Аристотеля.

Постановка проблеми. Аристотель описав державу як продукт природного розвитку. Класифікував форми правління в залежності від цілей, які можуть бути досягнуті у такій державі. Ідеї, визначені філософом у творі «Політика», випробувані часом і практикою, а тому можуть

**ІСТОРИЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО.
ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА**

бути використані у наш час як теоретичне пояснення політичних конструкцій. Отже потребують подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням даної проблематики займалися різноманітні вітчизняні і зарубіжні науковці, зокрема: С. Меленко, О. Беляєва, Н. Харченко-Кушнір, О. Шама, В. Муляр, О. Ф. Лосєв, В. С. Нерсисянц та інші вчені.

Постановка завдання. У пропонованій роботі маємо за мету дослідити вчення Аристотеля про найкращу форму держави, а також проаналізувати переваги та недоліки даної теорії.

Виклад основного матеріалу. Перші держави у світі почали створюватися з IV тис. до н. е. Саме тоді розпочався розпад первісного ладу і виникла потреба у здійсненні управління людьми у нових умовах. Поява соціально-неоднорідного класового суспільства, суперечностей між класами, що не могли бути подолані суспільною владою первісного ладу. Відтак, постала необхідність у публічній владі та створенні держави.

Держава є політичною організацією всього населення країни, його загальним надбанням і справою. Без держави неможливі суспільний прогрес, існування і розвиток цивілізованого суспільства.

Держава виконує функції, зумовлені потребами суспільства, а відповідно, служить його інтересам. Держава відрізняється низкою ознак від суспільної влади, звичаїв, традицій і моралі первісного ладу.

Значна кількість концепцій держави, несхожість і навіть принципова протилежність їх вихідних позицій, положень і висновків об'єктивно обумовлюється, по-перше, складністю держави як соціального явища і, по-друге, історичними особливостями та рівнем розвитку тих чи інших країн, різноманітністю методологічних підходів, рівнем науковості концепції та багатьма іншими чинниками.

Сучасні концепції держави дуже різноманітні. Це зумовлено складністю соціальної структури сучасного суспільства; історичними особливостями розвитку тих чи інших країн; різноманітністю методологічних підходів до певної проблеми; існуванням країн різного ступеня розвитку та ін.

Упродовж багатьох століть знання про походження держави становили інтерес для великої кількості людей. Головними для них були питання: що таке держава, що вона собою являє, а також як і для чого вона створена. На сьогодні все ще продовжують тривати дискусії щодо питань виникнення і сутності держави, визначення межі її втручання у приватне й суспільне життя та багато інших аспектів, пов'язаних із цим суспільним інститутом. Особливий інтерес викликали і викликають основні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави у вчених-юристів.

Так, під терміном «держава» розуміють: по-перше, визначений спосіб організації суспільства, основний елемент політичної системи, порядок створення публічної влади, яка поширюється на все суспільство, виступає від його імені і діє на основі організованого та легітимного примусу; по-друге – це сукупність офіційних органів влади (парламент, уряд, суди) з характерною для них структурою, що діють у масштабах усієї країни; по-третє, держава може бути представлена як юридична особа, як своєрідна корпорація, що відрізняється від інших корпорацій лише більшими масштабами; по-четверте, як суб'єкт міжнародного публічного права – це специфічна юридична особа зі своїми властивими інтересами, носій суверенітету і юридична персоніфікація певного народу у міжнародних стосунках; по-п'яте, держава визначається як «живий біологічний механізм». За цим підходом суспільство ототожнюється з організмом, а держава є основним органом, що забезпечує життєздатність громадян.

Термін «держава» походить, очевидно, від слова «держати» і позначає суспільний інститут, що є найвищим носієм влади. Російською мовою «держава» позначається словом «государство» від слова «государ» – цар, князь, суддя, особа, наділена найвищою публічною владою.

Необхідно відзначити, що цілком обґрунтоване й узагальнене поняття держави виникло у XVI ст.

Італійський політичний мислитель Н. Макиавеллі ввів у науковий обіг термін «*stato*», як організація публічної політичної влади. Італійським словом «*stato*», як і латинським «*status*»

**ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО.
ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА**

також називають стан, становище. Мислитель уперше почав розглядати державу «людськими очима» і «виводив її природні закони із розуму і досвіду», а не з теології. До нього використовували такі поняття як: «поліс», «civitas», під яким розуміли місто-державу; республіку; князівство; герцогство; королівство; царство, імперію.

Найбільш яскравим представником трактування держави як полісу, міста-держави був Аристотель.

Аристотель (384-322 рр. до н.е.) – давньогрецький науковець-енциклопедист, філософ, відомий як засновник класичної логіки. У 17 років вступив до Академії Платона, де знаходився 20 років в якості слухача, викладача та рівноправного члена співдружності філософів-платоніків. Проте, Аристотель не став послідовником Платона і незважаючи на великі симпатії до геніального вчителя, сформував власну філософську лінію. Після смерті Платона довгий час мандрував і, завдяки великій популярності, був запрошений стати вихователем до 13-річного Олександра Македонського (343 р. до н. е.) [1, с. 49]. У 335 р. мислитель повернувся до Афінів, де заснував Ліцей, у якому викладав до своєї відставки, за рік до смерті.

Філософсько-правові погляди Аристотеля відрізнялися від наукових позицій попередників. Це був апологет порядку, тверезо мислячий філософ-раціоналіст, який обґрунтовував свої ідеї за допомогою теоретичних аргументів, а не міфів. Реаліст, а не утопіст, він насамперед цікавився природними і соціальними основами моралі та права [2, с. 60].

Відхиляючи «ідеальну державу» Платона, він пропонував свою теорію держави, засновану на рабовласництві. Така держава, на думку Аристотеля, являє собою найкращу форму людської спільноти. У ній влада має належати не багатим чи бідним, а середньому прошарку рабовласників. «У кожній державі ми зустрічаємо три класи громадян: дуже заможні, дуже бідні й треті, які стоять в середині між тими та іншими» [3, с. 115]. Рабство як явище Аристотель вважав існуючим від природи. Найкращими формами держави Аристотель називав: монархію, аристократію, політію. Внутрішній взаємозв'язок права і держави філософ сформулював так: «Поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право, що служить критерієм справедливості, є регуляційною нормою політичного спілкування» [3, с. 117].

Аристотель зазначав, що від форми держави залежать закони, визначення поняття «громадянин», а також характер органів державної влади і завдання посадових осіб. Форми держави Аристотель розрізняв за кількістю тих, що здійснюють владу та від їхньої мети. Саме за цими ознаками Аристотель розрізняв правильні й неправильні (спотворені) форми держави. Правильною формою є та, коли правлячі кола мають на меті й докладають усіх зусиль для забезпечення загального блага і, навпаки, спотворена форма там, де правлячі кола мають на меті лише власну користь [1, с. 53].

Через те, що такі форми державного правління мають на меті благо правителя, філософ відносить їх до неправильних, а саме:

- 1) тиранія (влада одного, що обстоює виключно власні інтереси);
- 2) олігархія (влада небагатьох, які дбають лише про власні інтереси);
- 3) демократія (влада більшості, головним чином бідних, які обстоюють власні інтереси).

«Правильність» ладу у Аристотеля зовсім не залежить від кількості правителів. У цьому проявляється одна з особливостей вчення мислителя. Правильними формами, за Аристотелем, є ті, при яких правлячі кола мають на меті загальне благо [5, с. 17]:

- 1) монархія (влада одного, який править в інтересах загального блага);
- 2) аристократія (влада небагатьох, які дбають про загальні інтереси);
- 3) політія (влада більшості, що правлять в інтересах загального блага) [1, с. 54].

У трактаті «Політика» для позначення державного устрою, за якого влада знаходиться в руках більшості, тобто середнього класу громадян, які володіють певним визначеним цензом та управляють державою в інтересах всіх громадян, Аристотель використовує термін «політія».

Політія – це змішана форма правління держави, яка виникає із поєднання двох неправильних форм: олігархії та демократії [3, с. 17]. Такий державний устрій філософ не вважає ідеальним, проте знаходить прийнятним і здійсненим, оскільки не потребує наявності у громадян чеснот,

**ІСТОРИЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО.
ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА**

які перевищують можливості звичайних людей; він не розрахований на виховання, що відповідає найблискупішим природним даним і сприятливим зовнішнім обставинам. Він забезпечує громадянам щасливе життя, адже при ньому немає перешкод для реалізації чеснот. Таке становище складається там, де середній прошарок громадян кількісно переважає багатіїв та бідняків, разом взятих або ж із цих прошарків. Про політію Аристотель говорив, що вона зустрічається рідко й у небагатьох. Безперечно, такий устрій нечасто зустрічався в грецьких полісах. У п'ятій книзі «Політики» Аристотель згадує про реальне існування політії [6, с. 69].

Державою, за Аристотелем, є спілкування подібних один до одного людей з метою досягнення можливо кращого життя. Держава має ту ж саму природу, що й інші форми спільності людей – сім'я, рід, поселення, але просте об'єднання людей заради «потреб життя» ще не створює держави. «Держава не є спільність місця проживання, вона не створюється з метою попередження взаємних образ або заради зручностей обміну». Звичайно, всі ці умови повинні бути у наявності для існування держави, але навіть і за наявності їх усіх, разом узятих, ще не буде держави; вона з'являється лише тоді, коли утворюється спілкування між сім'ями і родами заради благого життя, з метою досконалого і самодостатнього існування, яке полягає у щасливому і прекрасному житті [7, с. 246]. Тому «щасливе життя» виступає метою для спільності людей та в подальшому перетворює їх на державу.

Держава є «продуктом природного розвитку». Ця «природа», як зазначає Аристотель, «у всіх людей вселила прагнення до державного спілкування», завдяки якому людина стала «істотою політичною». Той, «хто живе в силу своєї природи, а не внаслідок випадкових обставин, поза державою, той або надлюдина, або істота недорозвинена у моральному відношенні» [7, с. 246].

Тому життя в державі відповідає «природі» людини, а значить, «людина, що знайшла своє завершення у державі, – найдосконаліше з творинь, і, навпаки, людина, що живе поза законом і правом, займає найжалюгідніше місце у світі» [7, с. 246].

Політія – «середня» форма держави, і «середній» елемент тут домінує в усьому: у звичаях – помірність, у майні – середній достаток, в управлінні – середній прошарок.

При здійсненні принципу політії народна маса, будучи у стані і підкорятися, і володарювати на основі закону, розподіляє посади серед заможних людей у відповідності до їхніх заслуг [4, с. 455]. Хоч люди і різняться між собою (одні за своєю природою – вільні, інші – раби, одні – заможніші, інші – бідніші), однак держава вимагає наявності «маси», тому найкращий державний устрій буде мати така «маса», в якій відмінності між індивідами зведені до мінімуму. «Якщо виходити з природного... складу держави, – говорить Аристотель, – неминуче впливає, що держава, складена з середніх людей, буде мати і найкращий державний устрій» [4, с. 508]. Цю обставину повинен враховувати і «законодавець», якому слід «з самого початку надати державі такого устрою, щоб не виникало потреби вдаватись до... лікування» [4, с. 473]. «Лікування» – це остракізм, тобто вигнання осіб із полісу, яке здійснювалось із міркувань загального блага. Однак, оскільки люди далекі від ідеальної «усередненості», то не може одразу виникнути й ідеальний устрій, ось чому остракізм є цілком виправданим з точки зору загального блага, тобто тієї «чистої форми», до якої прагне держава Аристотеля.

Важливим критерієм досконалої держави Аристотель вважав розміри держави, її національні риси, географічні особливості. Державі необхідно вміти себе захищати. Водночас це не повинно переростати в агресивність та імперські амбіції, оскільки справедливе і хороше життя для громадян буває тільки за умов миру, а не воєн. Аристотель, крім того, був прихильником не надто великих територій держави, оскільки такою державою, думав він, дуже важко управляти справедливим чином. Справжніми громадянами держави можуть бути люди тільки титульної нації. Раби, чужоземці, жінки і діти не можуть бути громадянами, але вони можуть входити в склад населення держави. Жінки, на думку Аристотеля, є розумово не такими як чоловіки, у своєму мисленні вони не самостійні, оскільки охоплені пристрастями. Правда, це зовсім не означає, що жінки не можуть отримувати освіту. Вона їм потрібна, однак у тій мірі, в якій це необхідно для правильного розуміння економіки домашнього господарства [8, с. 13].

**ІСТОРИЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО.
ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА**

У кожній державі є три частини населення: дуже заможні, вкрай незаможні і треті, які знаходяться посередині між тими та іншими. Оскільки, на загальноприйнятій думку, помірність і середина – найкраще, тому, і середній достаток з усіх благ найкраще.

При його наявності легше всього бути раціональним; навпаки, важко бути раціональним людині надто багатій чи, навпаки, людині надто бідній, приниженої у своєму суспільному становищі. Люди першого типу стають переважно нахабами та великими шахраями. Люди другого типу часто стають злодіями та дрібними шахраями. Одні ж злочини здійснюються через нахабство, інші – через підлість. До того ж, люди обох цих типів не ухиляються від влади, але ревно прагнуть до неї, а одне й інше приносить державі шкоду. Тому, формується держава, що складається з рабів і хазяїв, а не із вільних людей, де одні переповнені заздощами, інші – зневагою. У свою чергу, держава більш за все прагне, щоб у ній були всі рівні та однакові, а це характерно переважно людям середнього достатку. Тому, якщо виходити із природного складу держави, неминуче випливає, що держава, яка складається із людей середнього достатку, буде мати і найкращий державний устрій. Ці люди не прагнуть до чужого добра, як бідняки, і не досягають на те, що їм не належить, подібно до бідняків, що прагнуть майна багатіїв [6, с. 69].

Для держави необхідним є те, щоб її громадяни володіли середньою власністю, але достатньою, а якщо власність виявляється надлишковою, то виникає загроза, що форма держави зміниться на олігархію, що порушує баланс у державі. Аристотель вважав, що середній вид державного устрою найкращий, бо тільки він не призводить до внутрішніх міжусобиць; там, де середні громадяни багаточисленні, рідше бувають серед громадян конфлікти. Великі держави з тієї ж причини – тому, що в них багаточисленний середній прошарок, - менш схильні до конфліктів; в невеликих державах населення легше розділяється на дві частини, між якими не залишається місця для середнього класу, і майже всі стають там або бідними, або багатими.

Мислитель зазначав, що за своєю природою держава є первинною категорією як у порівнянні з сім'єю, так і з окремим індивідом, адже «ціле передре частині». Виходячи з цієї тези, зауважимо, що Аристотель широко використовував інструментарій, притаманний методу порівняння, проводячи, зокрема, паралелі між державою та живою істотою. Він зазначав, що із загибеллю цілого живого організму гинуть і всі його складові частини. Він порівнював відірвану руку із окремим індивідом, вказуючи на те, що жодна людська істота не може існувати поза державою. Далі він наголошував, що кожен предмет має своє призначення, якщо він втрачає свої якісні властивості, то про його повноцінність мова йти вже не може. Тому держава – це природне утворення, яке і є первинним у порівнянні з людиною. Індивід не може бути самодостатньою істотою, якщо він ізольований від державного життя. А та особа, яка вважаючи себе самодостатньою, не бажає знаходитися у колі державного спілкування, не відчуває себе частиною державного організму, - і справді не є нею, перетворюється за своєю сутністю на тварину чи божество.

Так, Аристотель репрезентував органічну концепцію, порівнюючи державу з тілом людини та зазначаючи при цьому, що індивід може виконувати свої функції тільки як частина державного організму, без держави він перестає бути громадянином, фактично втрачаючи власну соціальну функціональність. Але мислитель мав на увазі «середнього» громадянина, який не уявляв власного існування поза державним організмом. У цьому випадку, як зазначав А. Доватур, малося на увазі не заснування нового полісу, якому можна було б надати нову конституцію, не досвід введення в існуючих полісах якогось досконалого у всіх відношеннях ладу, що кардинальним чином розходився б з існуючими формами державного правління, а додатне для всіх і порівнювано легко здійснюване виправлення діючих порядків. Саме цей проект Аристотель визначав «найбільш загальним для полісів» серед інших існуючих державно-управлінських форм [9, с. 43-44].

Можна стверджувати, що Аристотель заклав основу теорії розподілу влади, виділивши в державі три її органи – законодавчий, адміністративний, судовий, де кожен повинен виконувати відведену йому функцію. І хоча у своїй праці Аристотель не надає чіткого розмежування влади

**ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО.
ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА**

цих політичних органів, проте для того часу у політичній думці це була перша спроба розмежування, та на довгий час залишалась єдиною аж до Дж. Локка та Ш. Монтеск'є.

Висновки. Отже, держава, за Аристотелем, є продуктом природного розвитку. Людина за своєю природою істота політична, тому лише в державі завершується ґенеза політичної природи людини. За Аристотелем, політія – це найкраща форма правління, оскільки її головною метою є правління більшості в інтересах загального блага; влада належить людям середнього достатку, у свою чергу бідні та багаті відсторонені від управління державою заради уникнення зловживання владою.

Попри те, що Аристотель визнавав необхідність рабської праці для потреб суспільства, що для сучасного розуміння є неприйнятним, у своєму трактаті «Політика» він визначив, що держава є основною ідеєю створення всезагального блага для людей і саме рівні громадяни змогли б досягти такого рівня розвитку, що можна було б назвати ідеальною державою. Надаючи характеристику політії, як найкращій формі держави, Аристотель також розвинув ідеї про те, що головним в полісі є люди, а вже потім матеріальні блага та інституції, а також заклав основу теорії про поділ влади, яку через багато століть розвинули інші філософи та науковці, що надалі знайшло своє втілення в нормативно-правових актах сучасних країн, зокрема й України.

Список використаних джерел:

1. Марчук, В. П. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Марчук, Г. В. Марчук. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. – 480 с.
2. Меленко, С. Г. Аристотель про соціальні основи держави / С. Г. Меленко // Держава і право. – 2012. – Вип. 56. – С. 60-65.
3. Аристотель. Сочинения: В. 4 т. М., 1978. Т. 1. 350 с.
4. Аристотель. Политика. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Перев. с древнегреч. С. А. Жебелева; Общ. ред. А. И. Доватура. М.: Мысль, 1983. Т.4. 830 с.
5. Беляева, О. М. Полития как наилучшая форма правления по Аристотелю / О. М. Беляева // Вестник Пермского университета. Сер.: Юридические науки. – 2013. – № 1. – С. 15-20.
6. Харченко-Кушнір, Н. М. Ідея середнього класу в концепції «ідеальної держави» Аристотеля / Н. М. Харченко-Кушнір // Економіка та держава. – 2011. – № 11. – С. 68-70.
7. Шама, О. І. "Органічна" держава Аристотеля як кінцева мета розвитку античного суспільства / О. Шама // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2016. – Вип. 17. – С. 245-253.
8. Муляр, В. І. Про політичні погляди Аристотеля / В. І. Муляр // Państwo i prawo. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki. – 2015. – С. 12-14.
9. Доватур, А. Политика и политии Аристотеля / А. Доватур. – М.: Наука, 1965. – 393 с.

Надійшла 3.11.2020

Бібліографічний опис для цитування :

Козинець, О. Г. Форма держави у вченні Аристотеля / О. Г. Козинець, А. О. Хименко // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. – 2020. – № 1 (6). – С. 7-12.